

Dagmar Herzog: *Cold War Freud. Psychoanalysis in the Age of Catastrophes*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2017.

Az utóbbi években jelentősen fellendült a pszichoanalízis története iránti tudományos érdeklődés. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy a kutatások számára hozzáférhetőkké váltak a nyilvánosság előtt korábban elzárt gyűjtemények, így elsősorban a washingtoni Kongresszusi Könyvtár Sigmund Freud Archívuma, vagy például a londoni Freud Múzeumban elhelyezett Ferenczi-gyűjtemény. Másrészt annak, hogy számos történész felismerte: az immár több mint százhusz éves pszichoanalízis, amelynek története a huszadik századot átívelve a tizenkilencedik századot a huszonegyedik századdal köti össze, megkerülhetetlen része a korszak eszme- és társadalomtörténetének, és egyszersmind nélkülözhetetlen a modern ember mindennapi életének, identitásának, életvilágának, tudatos és tudattalan érzéseinek, vágyainak, szenvedélyeinek megértéséhez is. A pszichoanalízis történetével való foglalkozás ma már nem a szakmabeliek és elkötelezett hívek kiváltsága, ön- és csoportlegitimációs eszköze. A történeti kutatásokban egyre nagyobb szerepet játszanak a forrásfeltárásban, levéltári munkában járatos pszichoanalitikusok mellett professzionális történészek vagy más szakemberek, köztük szociológusok, irodalomtudósok is.

Dagmar Herzog, a *Cold War Freud* szerzője professzionális történész, a City University of New York professzora. Könyvének bevezetőjében azt vizsgálja, hogy a huszadik század második felének, a világpolitikai hidegháború korszakának eseményei és fejleményei – a náciizmus örökségével és a holokauszt katasztrófájával való szembenézés, a latin-amerikai diktatórikus rendszerek megjelenése, a szexuális forradalom, a feminizmus és más emancipációs mozgalmak, a vietnami háború és a dekolonizáció – miként befolyásolták a pszichoanalízis és a politika viszonyát. Idézi Ernest Jonest, az IPA akkori elnökét, Freud klasszikus életrajzíróját, aki a háború utáni első nemzetközi pszichoanalitikus kongresszuson, 1949-ben Zürichben még arra szólította fel hallgatóságát, hogy álljon ellen a „politika kísértésének”, és analitikusként „a lélek nyers ösztöneire”, ne pedig a kiszámíthatatlan és efemer szociokulturális tényezőkre fókuszáljon. Húsz évvel később, a diákmozgalmak időszakában, az 1969-es római kongresszuson fiatal nyugatnémet, francia, olasz és svájci analitikusok és analitikus-jelöltek egy csoportja már „ellenkongresszust” szervezett, tiltakozásul az IPA vezetőinek autoritarianizmusa és az aktuális társadalmi kérdések iránti közönye, politikai semlegessége miatt. Az 1971-es bécsi kongresszuson Alexander Mitscherlich, az akkor legbefolyásosabb német analitikus arról beszélt, hogy Freud maga is erőteljesen foglalkozott politikai és kulturális

jelenségekkel – éppen ezért az extrapszichikus viszonyokkal és folyamatokkal való foglalkozás egyáltalán nem jelent eltávolodást az eredeti tanoktól; éppen ellenkezőleg, ezt követeli meg a freudi örökség.

Herzog egyik fő kutatási területe a gender és a szexualitás története a huszadik században – elsősorban a náci Németországban. Jelen könyve történelmi esettanulmányok, mélyfúrások sorozata, amely a „freudi örökség” körül dúló háborúk egy-egy kitüntetett témáját járja körül, három részben és hat fejezetben. Az első rész témája a *szexualitás* története a második világháború után, a hidegháború korszakában, Amerikában. A másodiké a *trauma* története a náciizmus bukása utáni Németországban, a harmadiké pedig a *radikális Freud* története az ellenkultúrában és etnopszichoanalízis egyes újabb irányzataiban.

Az első rész első fejezete azt mutatja be, miként alakult a szexualitással kapcsolatos diskurzus a második világháború utáni Amerikában, ahol a pszichoanalízis – a náciizmus elől elmenekült európai analitikusok tevékenysége folytán – egyre nagyobb ismertségre tett szert, ugyanakkor nagy ellenállást is kiváltott, különösen a vallásos körök részéről. Az emigráns analitikusok továbbra is Freud eredeti felfogásának leglényegesebb elemeit, így az Ödipusz-komplexusról és a gyermekkori szexualitásról szóló tanítását igyekeztek átlátni az amerikai közegbe, eközben azonban a hangsúly egyre inkább áthelyeződött az autonóm énfunkciókra, a karakterre, az intrapszichikus konfliktusokra, az adaptációra és az interperszonális viszonyokra. Ennek a transzformációnak az alapjait Herzog szerint Karen Horneynek még a harmincas években, Amerikában megjelent művei (*The Neurotic Personality of Our Time, New Ways in Psychoanalysis*) vetették meg, és ezek az írások különösen nagy hatást gyakoroltak a negyvenes-ötvenes években fellépő úgynevezett neofreudistákra, így többek között Erich Fromm, Heinz Hartmann, Rudolf Loewenstein, Ernst Kris, David Rapaport és Karl Menninger munkásságára. Herzog részletesen elemzi és dokumentálja a „libidóháború” különböző szakaszait, amelynek kimenetele a pszichoanalízis *deszexualizálása* lett, a freudi ösztön- és libidóelmélet módosítása, kiegészítése, semlegesítése és „normalizációja”, igazodva a keresztény (és az ortodox zsidó) vallásosság pietista és puritán normarendszeréhez, a konzervativizmushoz, a pragmatikus gyökerű „pozitív gondolkodáshoz” és az amerikai versenyszellemhez. Mint Herzog megjegyzi, a háború utáni pszichoanalízis maga is bizonyos értelemben „holokauszt-túlélőnek” tekinthető, történetében ugyanis megmutatkozik a traumatizáltak gyakori és elszánt törekvése arra, hogy alkalmazkodjanak az őket befogadó társadalomhoz, amely sokuknak (analitikusnak, családtagjainak és más üldözötteknek) nyújtott menedéket.

Az első rész második fejezetében Herzog a homofóbiával foglalkozik, amely a hatvanas-hetvenes évekig jellemzően áthatotta a mainstream amerikai pszichoanalízist, többek között Radó Sándor vagy Karl Menninger munkásságát. A homofóbia dominanciáját csak a modern empirikus szexológiai kutatások, Alfred Kinsey, valamint William Masters és Virginia Johnson vizsgálatai törték meg. A kibontakozó szexuális forradalom, a női és meleg polgárjogi mozgalmak és a homofóbiát elítélő, a pszichiátrián belül egyre erőteljesebb radikális megmozdulások és szakmai vélemények hatására, 1973-ban az Amerikai Pszichiátriai Társaság törölte a homoszexualitás kategóriáját a DSM-ből. A mainstream pszichoanalízisből, mint

Herzog kimutatja, mégsem tűnt el a homoszexualitás patologizálása, a rejtetten heteronormatív szemlélet. Bekövetkezett azonban egy stratégiaváltás, amelynek nyomán a homoszexualitás magyarázatában az ödipális patológia helyett a tárgykapcsolati patológia, a nárcisztikus személyiségzavar és a borderline szindróma vált dominánssá.

A *Cold War Freud* második része a náciizmus örökségével foglalkozik. A rész első fejezetének fő témája a holokauszt utáni antiszemitizmus és a PTSD mint diagnosztikai kategória születése. Mint Herzog részletesen bemutatja, az ötvenes években kezdődött az akkori Nyugat-Németországban egy politikai felhangoktól sem mentes egészségügyi, jogi és szociálpolitikai vita arról, hogy a holokauszt, a koncentrációs táborok, a gettók, a munkaszolgálatok túlélői milyen jogcímen és milyen mértékben tarthatnak igényt erkölcsi, gazdasági, szociális és egészségügyi jóvátételre, kompenzációra. Vajon elismerést nyerhet-e, s ha igen, hogyan a német (és a francia, a holland stb.) állam vagy annak illetékes hatóságai részéről, hogy a túlélők traumatizáltsága nem a *holokauszt előtt* esetleg már meglévő pszichopatológiájuk, belső állapotuk függvénye, hanem magának a *külső eseménynek* a következménye? Ez a kérdés erősen megosztotta a német (és nem kizárólag német) pszichiátriai és pszichoterápiás establishmentet, amelynek többsége, az „elutasítók” (*rejecters*) úgy vélték, hogy a túlélők pszichológiai traumájának elsősorban a túlélő *személyiségében*, a vézskorszakot megelőzően átélt korai traumáiban, vagy organikus, idegrendszeri adottságaiban rejlő okai vannak, tehát a túlélés önmagában még nem jogosít a kompenzációra. Ezt a véleményt támogatta az illetékes német hivatalok bürokratainak és szakértőinek nagy része is, akik között számosan akadtak még volt náci vagy náci-szimpatizánsok, nyíltan vagy rejtetten antiszemiták. A kisebbségi vélemény, a „rokonszenvezőké” (*sympathisers*), amely a külső erőszakot, a társadalmi kirekesztés folyamatának eskalálódását, az üldözést, a brutális terrort, a közvetlenül átélt szenvedést és veszteséget, és mindennek a túlélő egyénre gyakorolt kumulatív hatását tekintette a traumatikus neurózis fő okának, nehezen és késedelmesen jutott érvényre. Bár már közvetlenül a második világháború után számos európai és amerikai pszichiáter és pszichoanalitikus foglalkozott a *túlélő szindrómával*, amely a katonák és hadifoglyok szenvedéseit éppúgy magában foglalta, mint a „civil” túlélőkét (deportáltak, gettóba zártak, menekültek stb.), az akkori pszichoanalitikusok nagy része nem ismerte fel a holokauszt-trauma unikális jellegét, a háborús neurózisoktól való lényegi különbözőségét. Többségük, mint Herzog feltárja, e tekintetben a mainstream pszichiáterekkel egyetértésben, hosszabb ideig, implicit módon a „rejecter” álláspontot támogatta, a koragyermekkorai ödipális vagy serdülőkorai pszichés trauma, az egyéni pszichopatológia döntő jelentőségét hangsúlyozva, mindazonáltal persze nem tagadva a társadalmi okokat és következményeket sem. A holokauszt-trauma egyediségének elismerésében nagy jelentősége volt az 1960-as és '70-es évektől egyre nagyobb számban nyilvánosságot kapott holokauszt-memoároknak, interjúknak, tanúvallomásoknak, pszichoterápiás esettanulmányoknak, nem utolsósorban pedig a különféle jogi eljárásoknak, pereknek és szervezeteknek, amelyek méltó anyagi és erkölcsi kártérítést követeltek a német államtól a túlélők számára. Herzog kiemeli azoknak a pszichoanalitikusoknak – köztük Kurt Eisslernek, William C. Niederlandnek, Henry Krystalnak, Hans Keilsonnak – a szerepét, akik esettanulmányaikkal és szakértő véleményeikkel kulcsszerepet játszottak a

„sympathizer” álláspont érvényre jutásában. A holokauszt-traumával kapcsolatos kutatások és megfontolások azután jelentős módon befolyásolták a PTSD mint diagnosztikai kategória kialakulását, amely először 1980-ban került be a DSM-be. Ugyanakkor, mint Herzog megjegyzi, a kanonizált PTSD relativizálja vagy elmosza a különbséget a koncentrációs táborokból visszatért túlélők és a Vietnamból visszatért amerikai katonák, továbbá a hadifogságot szenvedett katonák és a háborús bűnösök – áldozatok és tettesek – között. Ebben a fejezetben foglalkozik Herzog a PTSD-fogalom kritikáival is, így elsősorban David Becker német-chilei pszichoanalitikus munkáival, amelyek a chilei, argentinai, brazilai, uruguayi katonai diktatúrák által gyakorolt súlyos erőszak (kínzások, szexuális abúzusok, bebörtönzések, gyilkosságok, a foglyok és kivégzettek gyermekeinek intézetekben való elhelyezése) hosszú távú traumatizációs hatását elemzik.

A könyv második részének második fejezete a már említett német analitikus, a leginkább a *Gyászolásra képtelenül* című – 1967-ben, magyarul 2014-ben megjelent – művéről ismert Alexander Mitscherlichet állítja középpontba, kiemelve szerepét a németországi pszichoanalízis nácizmus bukása utáni újjászervezésében és társadalmi-kulturális presztízsének helyreállításában. Herzog elemzésének fő témája az a diskurzus, amelyet egyrészt Mitscherlich, másrészt az etológus Konrad Lorenz nézetei váltottak ki az agresszió jelenségének megítélése kapcsán. Az 1973-ban Nobel díjjal kitüntetett Lorenz, akinek náci múltja nem sokkal később került napvilágra, az agresszió veleszületettségét és elkerülhetetlenségét, sőt hasznosságát hirdette. Tanait sokan felhasználták a náci rendszer bűneinek és felelősségének relativizálására. A baloldali-liberális Mitscherlich, aki szenvedélyes ellenfele volt a nácizmusnak és a Nyugat-Németországban fellépő újfasizmusnak, nem vetette el a halálösztön freudi fogalmát (amelynek alapján ugyancsak igazolhatónak tűnik az agresszió elkerülhetetlensége), legtöbb írásában azonban az agresszív cselekedetek, az erőszak és a kegyetlenség társadalmi feltételességét hangsúlyozta, kiemelve a totalitáriánus hatalom felelősségét a büntettek elkövetésének megparancsolásában és a tettesek büntudat alóli felmentésében. A fejezet Mitscherlich munkásságához kapcsolódva foglalkozik Melanie Klein és Otto Kernberg munkásságának németországi recepciójával is.

A könyv harmadik része két további történelmi esettanulmányt tartalmaz. Az első fejezetben a pszichoanalitikus Gilles Deleuze és a pszichiáter Félix Guattari *Anti-Ödipusz* című könyvének (1972) politikai és ideológiai kontextusával foglalkozik, az ellenkultúra, a feminizmus, a melegjogi mozgalmak, az antikolonialista és háborúellenes aktivizmus hatásával. Mint Herzog hangsúlyozza, az *Anti-Ödipusz* nem értelmezhető csupán a konzervatív, mainstream pszichoanalízis agyon-mitologizált Ödipuszának és a pszichés problémák szűkre szabott „familiarista” szemléletének kritikájaként, hanem úgy is tekinthető, mint a pszichoanalízis radikális megújítására tett kísérlet, amelynek gyökerei a gyarmatosítás ellen küzdő algériai orvos, Frantz Fanon és a szexuálpolitikus Wilhelm Reich pszichoanalíziséhez, de Melanie Klein és Jacques Lacan munkásságához is visszavezetnek.

Végül, a harmadik rész második fejezete három svájci néprajztudós-pszichoanalitikus, az IPA-tól független és politikailag erősen elkötelezett zürichi pszichoanalitikus szeminárium alapítói, Paul Parin, Fritz Morgenthaler és Goldi Parin-

Matthèy antropológiai terepmunkáit ismerteti, amelyeket az 1960-as években Maliban, Elefántcsontparton és Pápua Új-Guineában tettek, az ugyancsak etnográfus-analitikus George Devereux ösztönzésével. Míg a klasszikus elődök, Bronislaw Malinowski és Róheim Géza az Ödipusz-komplexus egyetemességének vagy nem-egyetemességének kérdését próbálták (végső soron sikertelenül) eldönteni, Parinék a nem-nyugati énefejlődés útjait és kapcsolati mintáit tárták fel egy olyan időszakban, amikor az új baloldal új alternatívákat keresett a nyugati, kapitalista fogyasztói társadalom életformáival szemben.

A *Cold War Freud* célja, mint Herzog az Utószóban jelzi, az volt, hogy olyan személyeket, műveket, nézeteket és vitákat hozzon előtérbe, amelyeket nagyrészt elfelejtettek, vagy sorozatos félreértések áldozatai lettek. Ezek a viták ma is aktuálisak, a huszonegyedik században, amikor a pszichoanalízis – egyes jóslatok ellenére – nem tűnt le a világ szellemi színpadáról, de folytonosan új kihívásokkal, mai katasztrófákkal kell szembenéznie.

Erős Ferenc